

STUDIE

DAROVACÍ LISTINA JINDŘICHA LACEMBOKA Z CHLUMU NA VESNICI LÁN PRO KOSTELEC NAD ORLICÍ Z 23. DUBNA 1406. DIPLOMATICKÝ, PALEOGRAFICKÝ A JAZYKOVÝ ROZBOR.¹

PETR SEDLÁČEK

This paper aims to bring some knowledge about the medieval charter from a collection of the Archive of Kostelec nad Orlicí, Ref. No. 3. This document was issued by Jindřich Lacembok of Chlum in 23rd April 1406 and by the wording of it he donated the village called Lán to the town Kostelec nad Orlicí. The charter was described from the diplomatic and paleographic perspectives as well as language analysis (Czech language of the 15th century), because it wasn't yet been done, but the document was edited and published in older edition, so this article doesn't bring the full wording of it. Modern copies of thus charter are also taken into account.

Key words: Jindřich Lacembok of Chlum; Town of Kostelec nad Orlicí; Village of Lán; Marš of Dubě; 15th century; medieval charter; language analysis; description from the diplomatic and paleographic perspectives.

1. Úvod

Jindřich Lacembok z Chlumu byl významnou osobností konce 14. a první poloviny 15. století.² Roku 1395 obdržel Kostelec nad Orlicí³ zástavou od krále Václava IV.⁴ a zapsal se do dějin kosteleckého regionu. Zmíněný Jindřich, jenž se také „z Potštejna“ psával, daroval Kosteleckým 23. dubna 1406 vesnici řečenou Lán.⁵ O tomto postoupení se dozvídáme z dochované originální listiny, jež je dnes součástí archivního fondu Archivu města Kostelec nad Orlicí,⁶ a jejíž text se dochoval ještě ve třech novověkých opisech,⁷ o kterých se dále v krátkosti také zmíníme.

¹ Text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR „RBMV X. Listiny a listy východočeských archivů z doby Václava IV.“, reg. č. 17-16153S.

² O Jindřichu Lacembokovi více např. JUROK, J.: *Jindřich Lacembok z Chlumu. Od purkrabího markraběte Prokopa k průvodci Jana Husa v Kostnici a husitovi: na paměť 600. výročí upálení M. Jana Husa*. Vlastivědný věstník moravský 67, 2015, No. 3, s. 209–215. MUSIL, F. – FELCMAN, O. – ČECHURA, J.: *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha 2009, s. 519–521, 524.

³ Ke Kostelci nad Orlicí blíže ZOUBEK, F. J.: *Kostelec nad Orlicí: stručný přehled jeho minulosti*. Česká Lípa 1860; TRÍŠKA, J.: *Kostelec nad Orlicí a Kostecko: sborník prací z dějin a současnosti. Díl 1, Z kulturní a literární historie Kostelce nad Orlicí*. Kostelec nad Orlicí 1992; RABYŠKA, J.: *Kostelec nad Orlicí aneb památky města Kostelec nad Orlicí dle nejstarších poznámek až do ukončení roku 1888, kteráž nově srovnal Jan Rabyška*. Rychnov nad Kněžnou 1889.

⁴ HAAS, A.: *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*. Praha 1954, s. 265.

⁵ Srov. SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 2, Hradecko*. Praha 1883, s. 13–14.

⁶ Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou (dále pouze SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou), Archiv města Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3.

⁷ Tamtéž, inv. č. 57 (f. sine n.), 60 (f. 2r) a 61 (f. 1r).

Tento krátký příspěvek představí uvedenou listinu z hlediska pomocných věd historických, zejména diplomatiky a paleografie s omezením na základní popis písma a s tím související elementární otázky. Zvláštní zřetel bude věnován jazykové analýze pramene, tj. češtině 15. století, přičemž reflektovány budou i pozdější opisy. Tímto pojetím naváže na další příspěvky⁸ o česky psaných pergamenových listinách z období vlády Václava IV. z východočeských archivů. Listina Jindřicha Lacemboka byla otištěna v *Codex Iuris Municipalis*,⁹ tudíž nebude v tomto pojednání předložena její edice. Spolu se zmíněnými dřívějšími pracemi zaměřenými na jazykově české listiny z archivů spadajících pod Státní oblastní archiv Zámbrsk představuje předkládaná stať důležitý střípek pro vypracování souhrnné práce o česky stylizovaných listinách z let Václavovy vlády, které jsou dnes uloženy ve východočeských archivech.

2. Popis listiny

V pátek 23. dubna na den sv. Jiří¹⁰ daroval Jindřich z Chlumu řečený Lacembok Kostelci nad Orlicí k požívání a věčnému držení vesnici Lán, kterou předtím koupil od Marše z Dubé, se všemi loukami i lesy, přičemž ji osvobozuje od úroků. Tato listina byla potvrzena panoší Jarošem z Chlumu, řečeným z Vrbky, Otíkem z Bubna a Vaněčkem z Chvojence, kteří spolu s vydavatelem přivěsili své pečeti, z nichž do dnešních dní žádná nepřežila. O jejich existenci tak vedle samotného textu svědčí též čtyři průřezy na plíce, přičemž ve dvou případech (na místech druhé a čtvrté pečeti) se dochovaly pergamenové proužky, na kterých byly ověřovací prostředky přivěšeny.

Postoupení výše zmíněné vsi Jindřichem Lacembokem bylo zlistiněno na pergamen o rozměrech 32×12 cm (šířka × výška), jde tedy tradiční formát *charta recta*. Plika dosahuje rozměru 1,5 cm na svém levém okraji a směrem doprava se rozšiřuje až na 2,9 cm. Psací látka je na první pohled viditelně poškozená, nese na sobě několik trhlin, které se vyskytují v místech svislých ohybů pergamenu. U levého přehybu došlo k menšímu protřzení v horní části, přibližně nad slovem „řečený“ na prvním řádku. Druhá, tentokrát výrazná průrva pergamenu, se vyskytuje u pravého vertikálního ohybu, přičemž v místě, kde dosahuje největší šířky, není postižen text listiny. Drobného protřzení si lze povšimnout na druhém řádku u slova „jest“. Třetí a opět značnou trhlinu nepřehlédneme na plíce v části druhého (pravého) svislého přehybu pergamenu. Z dalšího poškození psací látky můžeme zmínit zašpinění pergamenu a výskyt několika skvrn.

Navzdory popsáním defektům je listina dobře čitelná. Pouze na několika místech, často v pasážích, kde byl pergamen přehnut, je inkoust vybledlejší, avšak stále dostatečně viditelný k zaručení správného čtení textu. Užítým písmem je bastarda, úhledná, orientovaná striktně vertikálně, vepsaná na mírně zvlněné řádky. Vzhledem ke spíše malému kontrastu tenkých a silných tahů lze písmo označit za lehké. Patrně v souvislosti s krátkým rozsahem textu nebyly užity zkratky, čímž je výsledná dobrá čitelnost ještě umocněna. Pro úplnost uvedme, že novověký opis inv. č. 57 je psán úhlednou a dobře čitelnou německou novogotickou kurzívou, inv. č. 60 lze označit za českou novogotickou polokurzívu s kurzívními prvky, přičemž inkoust je vybledlý

⁸ SEDLÁČEK, P.: *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině - privilegiu Petra a Čeňka z Veselí a Vartenberka (1416)*. Týž: *Nadační listina Jěřicha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*. Týž: *Listina Stacha, podkomořího pražského arcibiskupství, pro Symka řečeného Kwyda z 9. června 1410. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*.

⁹ HAAS, A.: c. d., č. 184, s. 264–265.

¹⁰ A. Sedláček stanovuje chybně datum na 24. dubna. Viz SEDLÁČEK, A.: c. d., s. 13–14.

a psací látka výrazně poškozená s obrovskou trhlinou uprostřed, jež byla posléze nahrazena papírovou suspenzí. V této pasáži text logicky chybí. Poslední opis, inv. č. 61, je psán českou novogotickou polokurzívou s kurentními prvky.

Z hlediska diplomatické skladby je listina tvořena standardními formulemi. Začíná intitulační „*Já Jindřich z Chlumu řečený Laczenbok*“, po níž následuje promulgace „*vyznávám tiemto listem obecně přede všemi, ktož jej uzrie nebo čtúce slyšeti budú,...*“. Dále je uvedena dispozice a poté koroborace „*A pro lepšie potvrzenie svú sem pečeť vlastní s svým dobrým rozmyslem a s dobrú svú vóli k tomuto listu přivěsil a k lepšiemu svědomie podle sebe jsem připrosil urozených a poctivých panoší Jaroš z Chlumu řečeného z Vrbky, Otika z Bubna, Vaněčka z Chvojenice, že jsou také své pečeti na svědomie přivěsili k tomuto listu.*“ Poslední formulí je datace, jež nás nezpravuje o místě vydání listiny, ale přináší pouze inkarnační rok „*léta od narozenie syna Božieho tisíc čtyři sta šestého léta*“ a den specifikovaný svátkem „*v ten pátek den svatého Jiříe.*“

Jazykem listiny Jindřicha Lacemboka z Chlumu je čeština, která se v době, kdy byla písemnost sepsána, nacházela v období přechodu ke své stabilizované podobě. Důsledkem toho se v ní vyskytují některé jevy, které neodrážejí skutečnou tehdejší výslovnost, ale jsou pozůstatkem z dřívější formy, v níž takto setrvávají až do 16. století.¹¹ Důsledkem toho mohou nastat problémy při transkribování podobně starých písemných památek a bylo by vhodné se opřít o názory z řad odborníků na starou češtinu k rozklíčování dílčích otázek např. ohledně ztráty jotace (ě > e), jež proběhla už ve 14. století,¹² ovšem přesahy do následujícího století nelze spolehlivě vyloučit, či monoftongizace (ie > í), k níž došlo v průběhu 15. století.¹³ Následující prostor bude věnován jazykovému rozboru listiny, nastíněny budou některé hláskové změny, které si můžeme dokladovat na příkladu zkoumané písemnosti. U analyzovaných jevů, kde je vhodné zdůraznit pramennou podobu, použijeme transliteraci, kde to není zapotřebí, užijeme transkripci. Citovaný pramenný text označíme uvozovkami a kurzívou.

V úvodu podotkneme, že listina Jindřicha Lacemboka je psána mladším spřežkovým pravopisem, do kterého ještě nezačaly pronikat prvky diakritiky, jako tomu může být u jiných obdobně starých písemností.¹⁴ Prvním jevem, u něhož se pozastavíme, je asimilace znělosti, která nám na základě tehdejší grafiky potvrdí, že se v dřívějších dobách psalo v souladu s výslovností, tzn., že písaři zachycovali to, co slyšeli.¹⁵ Dokladem takové spodoby nám může být slovo „*geřto*“,¹⁶ tedy „*jeřto*“, kde došlo k asimilaci hlásek „š“ a „ž“. Neopomeneme ani nejdůležitější disimilační změnu šč > šř, ke které docházelo již ve 14. století. V následujícím století se postupně prosazovala a v 16. století již byla pravidlem.¹⁷ Proběhla však pouze v Čechách, vyhnula se jak Moravě, tak i přechodnému českomoravskému pásu, a je tedy typická pro Čechy a spisovnou češtinu.¹⁸ Z našich dosavadních pozorování tohoto jevu napříč dalšími českými listinami východočeských archivů můžeme konstatovat, že velmi často je zachována původní podoba ve skupení

¹¹ O tom více např. PLESKALOVÁ, J.: *Stará čeština pro nefilology*. Brno 2009, s. 24–48.

¹² Tamtéž, s. 39.

¹³ Tamtéž, s. 47.

¹⁴ Srov. SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Jičín, inv. č. 1. O ní více připravovaný článek SEDLÁČEK, P.: *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině – privilegium Petra a Čenka z Veselí a Vartenberka (1416)*. Dále srov. výskyt gracilis virgula v SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1. K listině více připravovaný článek SEDLÁČEK, P.: *Nadační listina Jětřicha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*.

¹⁵ PLESKALOVÁ, J.: c. d., s. 42.

¹⁶ Viz SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3, řádek 2.

¹⁷ PLESKALOVÁ, J.: c. d., s. 43.

¹⁸ Tamtéž.

sykavek u slova měščan – měšťan, v Lacembokově listině „*myefczanom*“,¹⁹ namísto nového úzu „měšťanóm“. Na uvedeném příkladu lze ilustrovat i další zajímavý jev, konkrétně koncovku „-óm“. S největší pravděpodobností se jedná o pozůstatek uskutečněné diftongizace ó > uo,²⁰ k níž došlo v průběhu 14. století, aby v následujícím století došlo k monoftongizaci uo > ů.²¹ V souvislosti s popsanou změnou ó > uo, kdy se však udržuje stará grafika, se setkáváme s dlouhou samohláskou také např. u slova „vóli“,²² namísto „vuoli“. Výskyt participia nt-ového od slovesa „býti“²³ je možné vidět na příkladu „*gffa*“, tj. *jsa*.²⁴ Vraťme se ještě k tématu diftongizace. Přeměna ú > ou, o jejímž provedení máme spolehlivé důkazy až z 80. let 14. století,²⁵ se v listině taktéž neprojevila, protože se udržuje starý způsob psaní, např. „čtúce“, „budú“, „kúpil“, „lúkami“ či „svú dobrú“ a s diftongem „ou“, jenž byl zprvu zapisován jako „au“ (např. u slova „kúpil“ by šlo o tvar „kaupil“, v dobové grafice eventuálně „kawpil“), se v celém znění písemnosti nesetkáme. Na závěr jazykového rozboru jsme si nechali ještě dvě změny, o nichž jsme se zmínili v úvodu jazykové části a které mají zásadní vliv při práci s každým historickým pramenem psaným v českém jazyce 14.–16. století. Období přechodu češtiny do stabilizované formy, přináší řadu otázek, jež je nutné během transkribování vyřešit. Chronologicky starší změnou je tzv. ztráta jotace, tedy mutace ě (tj. krátké jať) > e, jež spolu s hlavní historickou depalatalizací²⁶ v průběhu 14. století způsobuje, že místo „ie/ye“ se píše „e“.²⁷ Vlivem setrvačnosti však přetrvává i v 15. století původní způsob, což si můžeme ilustrovat i v naší listině, např. „*Marffie*“ (tj. Maršě, 3. řádek), „*wffiey*“ (tj. všěj, 5. řádek), „*nepooftawugye*“ (tj. nepoostavujě, 6. řádek) či „*Yaroffye*“ (tj. Jarošě, 8. řádek) namísto nové podoby: „Marše“, „všej“, „nepoostavuje“, „Jaroše“. Onu druhou, mladší změnu, představuje monoftongizace dlouhého jať, ie > í, k níž docházelo během 15. století, avšak v grafice dobových památek stále převládá „ie/ye“.²⁸ Při transkribování písemného dědictví z této doby nám tak vyvstává otázka, k jaké verzi se přikloníme, chceme-li reflektovat zvukovou podobu, tzn. ponechat původní formu „*tyemto*“, resp. „*tietmto*“, či uvádět monoftongizované „*tímtó*“. Starý úzus si můžeme doložit ještě na několika případech ze zkoumané listiny: „*drzyewe*“ (tj. dřieve/dřive, 4. řádek), „*potwrzenye*“ (potvrzenie/pokolení, 7. řádek), „*narozenye*“ (tj. narozenie/narození, 10. řádek) či „*Gyrzye*“ (Jiríe/Jirí, 11. řádek).

Srovnáme-li znění originální listiny s jejími pozdějšími opisy, dojdeme ke zjištění, že nejbližší je inv. č. 57. Zachovány jsou tvary slov bez diftongu „ou“, např. čtúce, kúpil či dobrú svú. Od původní listiny se liší například koncovkou ve spojení „slyšeti budú“, kdy novověká varianta uvádí „slyšeti bude“, což je jev typický pro všechny další zkoumané opisy. Odchylnou od originálu je také již novodobější úzus u slova „měšťanům“. Inv. č. 57 neponechává podobu „měščanóm“, nýbrž „měšťanóm“. Nejvíce se původní listině vzdaluje opis s inv. č. 60 a inv. č. 61 stojí někde na pomezí mezi všemi exempláři. Hned na začátku inv. č. 60 je výraz „uzří“ doplněn o literu „d“, tedy „uzdří“, dále pak došlo k diftongizování „ú“ v „ou“, např. čtouce, koupil, dobou radou, atd. Podotkneme, že inv. č. 61 v těchto případech ponechává starší variantu s „ú“. U věty „*doplatil jemu všecka jeho práva; pak v plném držení*“ došlo ke zkomolení do podoby „*dopla-*

¹⁹ Viz SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3, řádek 5.

²⁰ PLESKALOVÁ, J.: c. d., s. 40.

²¹ Tamtéž, s. 47.

²² Viz SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3, řádek 7.

²³ PLESKALOVÁ, J.: c. d., s. 110.

²⁴ Viz SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3, řádek 3.

²⁵ PLESKALOVÁ, J.: c. d., s. 45.

²⁶ O tom podrobněji tamtéž, s. 38–39.

²⁷ Tamtéž, s. 39.

²⁸ Tamtéž, s. 47.

til jemu všecka jich pak v plném držení“, přičemž zcela chybí substantivum „práva“. Průvodní samohláska „e“ před slabikotvorným „r“ se u slova „držení“ (držení) vyskytuje pravidelně v rámci celého opisu. Vsunutí samohlásky před slabikotvorné „l“ je pro změnu vidět v téže větě u slova „plném“, tedy „plném“. Zachování tohoto průvodního vokálu je důkazem, že některé okrajové dialekty si jej ponechali i v pozdějších (de facto i dnešních) dobách.²⁹ Zatímco právě jsme byli svědky uchování si staršího úzu (paradoxně v originální listině se nevyskytuje), v případě slova „měšťanům“ je užita právě novodobá verze oproti původnímu „měščanóm“ (inv. č. 3), resp. měšťanóm (inv. č. 57), tedy s přeměnou šč > št' a koncovkou „-óm“ > („-uom“) > „-úm“ (tatáž podoba i v opise inv. č. 61). Ve spojení „v Kostelci i všej obci“ došlo u inv. č. 60 ke změně na „v Kostelci i vši obci“. Zajímavá transformace proběhla také u výrazu „nepoostavujě“ (inv. č. 3), jenž je v případech opisů změněn na „nepozústavujíce“ (inv. č. 60) a „nepozostavujíc“ (inv. č. 61). Část koroborace „*A pro lepší potvrzení svú sem pečet' vlastní...*“ byla u opisu (inv. č. 60) rozšířena o slovo „slibu“, tj. „*A pro lepší potvrzení slibu sem pečet' vlastní...*“. Originál i dva opisy (inv. č. 57 a 61) uvádějí, že vydavatel listiny pro lepší potvrzení připrosil „urozených a poctivých panošů“, ovšem u inv. č. 60 došlo k obměně do podoby „urozených a statečných pánů“.

3. Závěr

Pergamenová listina, jejímž prostřednictvím daroval 23. dubna 1406 Jindřich Lacembok z Chlumu kosteleckým měšťanům vesnici Lán k věčnému držení se všemi loukami i lesy a osvobodil ji od úroků, se dochovala nejen v originále,³⁰ ale také ve třech novověkých opisech.³¹ Fyzický stav všech exemplářů se různí, ovšem pouze u opisu s inv. č. 60 je skrze velkou trhlinu uprostřed folia nemožné rekonstruovat značnou část textu bez existence ostatních znění. Originál je zachován v ucházející podobě. Protržená psací látka spolu s ostatními drobnými vadami, např. vybledlým inkoustem, nikterak nelimituje badatele při čtení. Užitým písmem je u originálu úhledná bastarda, opisy jsou psány novogotickými polokurzivami a kurzivami. K listině byly původně přivěšeny čtyři pečeti, avšak všechny jsou dnes deperditní. Písemnost se sestává z běžných listinných formulí: intitulace, promulgace, dispozice, koroborace a datace, kterou tvoří pouze inkarnační rok a den konkretizovaný svátkem sv. Jiří.

Jazykem Lacembokovy listiny je čeština s užitým mladším spřežkovým pravopisem. U písemností vzniklých ve 14. a 15. století jsme postaveni před zásadní otázku ohledně transkripce slov, jejichž grafická forma je v souladu se starším územ, přestože zvuková podoba jazyka již mohla odpovídat provedeným změnám, např. ztrátě jotace ě > e („*Yaroffye*“ = Jaroš/Jaroše) a monoftongizace ie > í („*potvrzenye*“ = potvrzenie/potvrzení). Vedle těchto podstatných změn jsme se věnovali také dalším jazykovým jevům: asimilaci znělosti (ješto/ježto), disimilaci šč > št' (měščanóm/měšťanóm), nereflektovaným diftongizacím ó > uo („vóli“ místo „vuolí“), ú > ou („kúpil“ místo „koupil“) a také participiu nt-ovému od slovesa býti (tj. „jsa“). Znění původní listiny bylo srovnáno s pozdějšími, novověkými opisy, v nichž jsou již často zastaralé jevy nahrazeny modernějšími (např. měščanóm > měšťanóm > měšťanům; čtuce > čtouce). Nejvýraznějších změn se dočkalo slovo „nepoostavujě“, které se v opisech inv. č. 60 a 61 mění na „nepozústavujíce“ a „nepozostavujíc“. Došlo také k záměně originální formule „urozených

²⁹ K průvodnímu vokálu více tamtéž, s. 33–35.

³⁰ SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3.

³¹ Tamtéž, inv. č. 57, 60, 61.

a poctivých panoší“ na „urozených a statečných pánův“. Do koroborace se v opise inv. č. 60 dostalo navíc také slovo „slibu“. Trochu paradoxním se zdá být výskyt průvodního vokálu „plném“ a „deržení“ (tzn. „plném“ a „držení“) u inv. č. 60, zatímco originál listiny je tohoto jevu prostý.

Tento krátký příspěvek o listině Jindřicha Lacemboka doplňuje dřívější, podobně koncipované studie, a je zároveň příslibem pro vypracování souhrnné práce zaměřené na jazykově české listiny z období vlády Václava IV., které jsou uloženy ve východočeských archivech. Nadnesené otázky ohledně podstatných změn ve vývoji naší mateřštiny si zaslouží pozornost odborníků na starou češtinu, s nimiž by bylo vhodné navázat spolupráci a dopracovat se k plauzibilním závěrům v otázce transkribování problematických slov, resp. zmíněných jevů.

Mgr. Petr Sedláček
Historický ústav Akademie věd ČR
Veverí 97
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: sedl.p@mail.muni.cz